

Frits van Oostrom

NOBEL STREVEN

Het onwaarschijnlijke maar
waargebeurde verhaal van ridder
Jan van Brederode

2017 Prometheus Amsterdam

© 2017 Frits van Oostrom
Omslagontwerp Suzan Beijer
Foto auteur Ed van Rijswijk
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Zetwerk en opmaak Willem Morelis
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 3467 9

I

Een trots geslacht

Afkomst

Jan van Brederode kwam ter wereld in een trots geslacht. De Brederodes hoorden tot de hoogste adel van het graafschap Holland, vlak na het grafelijk huis. Ze zouden zelfs de eerste familie worden met een eigen, officiële kroniek, omstreeks 1490 geboekstaafd door Jan van Leiden, broeder-karmeliet te Haarlem. Hij was de meest geachte historicus van Holland en schrijver van de beeldbepalende geschiedenis van het graafschap. Meester Jan nam royaal de ruimte om de familiegeschiedenis van Brederode te boek te stellen *also als ickse in diverschen oude historiën, croniken ende jeesten* [geschiedverhalen] *gevonden ende gelesen heb*. In de gedrukte uitgave beslaat zijn kroniek honderdvijftig bladzijden op kloek formaat.

Jan van Leiden begon bij het begin, en dat was voor alle duidelijkheid bij Adam. Van Adam en Eva liep de genealogie naar Noach en diens zoons, die na de zondvloed de herboren wereld onderling verdeelden. Europa viel daarbij aan Japhet toe, die als een van zijn nazaten een reus kreeg. Vandaar gaat het geschiedverhaal met zevenmijlslaarzen naar de reus Troylus, die stichter en naamgever van Troje zou worden. Nadat het edele Troje, bolwerk van hoofse beschaving, door de Grieken was verwoest, raakten gevluchte familieleden van de Trojaanse koning Priamus verspreid over de aardbol, en stichtten zij heren der nieuwe heerschappijen. Zo kwam uit het geslacht van de Trojaan Hector de latere koning Pepijn voort, die over Frankrijk ging regeren als de eerste van de Merovingers. De laatste telg uit deze dynastie

werd, toen de Karolingers op de Franse troon kwamen, hertog van Aquitanië. Zijn opvolger Sigisbert begiftigde zijn jongste zoon Thierry (Nederlands: Dirk) met een nieuw gesticht graafschap aan de Noordzee: Holland. Aldus was deze edele vorst, graaf Dirk de Eerste van Holland, gesproten *vanden rechten boom ende originael wortele ende stam van de Trojaansche coningen van Vranckryck*.

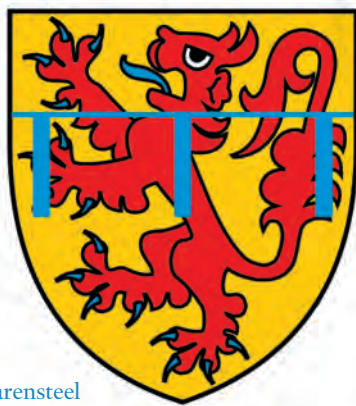
Tot zover vertelde de familiechroniek van Brederode niets nieuws. Dit alles was gesneden koek voor de toenmalige elite in het graafschap. Hoe anders te verklaren dat de Trojanen, de hertogen van Aquitanië en de Hollandse graven hetzelfde wapenteken voerden? En wel – in de correcte heraldische terminologie van meester Jan van Leiden – een *schilt van goude, mit enen lyoen van keel, getonghet ende geclauweert van lazuer*. In meer gewone termen: een klimmende, staande rode leeuw op gouden veld, met blauwe tong en klauwen. Zo Troje, zo Aquitanië, zo Holland – en voor de goede verstaander weerspiegelde deze heraldische gelijkenis de onderlinge stamverwantschap. Wat bij dit alles oorzaak en gevolg was, of er ook manipulatie in het spel kon zijn, en hoe men eigenlijk zo zeker wist welk wapen de Trojanen hadden gevoerd, werd in het Holland van destijds niet wezenlijk bediscussieerd. Laat staan dat men de bijl in zulke luisterrijke wortels zette.

Vanuit deze robuuste Hollandse stam maakt Jan van Leiden vervolgens een vertakking richting Brederode. De derde graaf van Holland, Arnoud, kreeg twee zonen, van wie er een, Siegfried, hooglopende ruzie kreeg met een vertrouweling van zijn vader. Voor straf werd hij hierom verbannen en zocht zijn heil in Friesland. Daar ging hij Sicco heten en huwde hij op hoge stand met de beeldschone Friezin Tetta (ook wel: Tetburga). Toen Siegfried/Sicco naar Holland kwam om het huwelijksfeest van zijn broer bij te wonen, sloot zijn vader hem als de verloren zoon publiekelijk in zijn armen en beleende hem gul met delen van het graafschap. Die delen waren uitermate *brede roeden*: brede stroken land waar bos was gerooid. Daaraan dankte het geslacht Brede-rode zijn naam – een etymologie die overigens nog altijd staat – en ook zijn wapenteken. Dat was hetzelfde als van de Hollandse graven, begrijpelijk genoeg: zij waren immers van dezelfde stam.

Wel vertoonde het wapen van Brederode een barensteel: een tame-

lijk ontsierende dwarsbalk in het schild. Volgens sommigen zou deze barensteel duiden op afkomst uit bastaardij. Maar dat zijn volgens Jan van Leiden lasterlijke praatjes. Die barensteel is er volgens hem alleen gekomen om uit te drukken dat de Brederodes een *jongere* tak vormen van het Hollandse gravenhuis. Daarvan getuigen volgens Jan diverse oude documenten, sommige wel drie- of vierhonderd jaar oud, waarop de heren van Brederode zegelen in volle majesteit. Hun zegel toont ze daar als trotse ruiters op een strijdros met sjabrak, met in hun schild juist een *gebroken* barensteel, om te markeren dat zij niets met bastaardij uitstaande hadden. Niet overigens dat meester Jan van Leiden dergelijke oorkonden en brieven ‘waarvan er veel in Holland zijn’ zelf heeft gezien. Wel heeft hij Johan van Drongelen, landcommandeur van de Duitse Orde te Utrecht en een zeer achtenswaardig man, horen vertellen dat hij zulke stukken ooit in handen heeft gehad. Waarvan allemaal akte; quod erat demonstrandum.

Of dit fantastische verhaal al in de familie rondging toen onze hoofdfiguur rond 1372 ter wereld kwam, blijft ongewis. Er is gereede kans dat Jan van Leiden het zelf heeft geconstrueerd, of op zijn minst grondig vertimmerd. Hij heeft dat werk gedegen aangepakt. Vooral de rol van Siegfried/Sicco was een vondst. Genoemde Siegfried is namelijk wel degelijk een historische zoon van graaf Arnoud, zij het dat er over hem niets naders bekend is. Dit blanco cv heeft meester Jan dankbaar aangegrepen om hem tot stamvader te maken van de Brederodes. Siegfrieds statuut als jongste zoon was daarbij kennelijk niet voldoende.

Brederodewapen met barensteel

Jan van Leiden promoveert hem tot de oudste van de twee, en laat graaf Arnoud hem vanwege zijn genereuze wijken voor zijn jongere broer belonen met extra brede roden. Als volle zoon van de Hollandse graaf was Siegfried bovendien het ideale haakje om het Brederodeschild aan op te hangen. Vervolgens was het nog wel zaak om het gat te dichten tussen deze Siegfried (gestorven in 1030) en de eerste metterdaad bekende heer van Brederode, Dirk, bijgenaamd Drossaard, tweehonderd jaar later. Ter overbrugging heeft meester Jan zeven nog niet eerder bekende heren van Brederode opgedolven, compleet met levensloop en stervensjaren en hun al even uit de lucht geplukte eega's.

Er kwam dus nogal wat bij kijken om de stamboom van de Brederodes maximaal robuust te maken. Op zelfbewuste toon verkondigt de geschiedschrijver *dat die Heeren van Brederode gesproten syn uyt die alre edelste geslachten van coningen, hertogen ende graven des werelts*. Die formulering diende men vooral letterlijk te nemen. In omgekeerd chronologische volgorde stamden de Brederodes immers af, zo liet hier Jan van Leiden zien, van de graven van Holland, via hen de hertogen van Aquitanië en vandaar terug naar de koningen van Frankrijk en de Trojanen zelf. Dat men in handschriften van Jans kroniek soms plaatjes aan kan treffen waarop vanaf de muren van het edele Troje de banier van Brederode wappert, was destijds dus allesbehalve vreemd voor wie zijn canon kende.

Wel mogen we ons in gemoede afvragen of er in de Middeleeuwen iemand is geweest die oprecht geloof hechtte aan al dit brederodiaans creationisme. Ook tijdgenoten moet het toch zijn opgevallen dat de Trojaanse diaspora wel verdacht veel vrucht droeg in Europa. Want sedert omstreeks 660 AD de Franken zich als eersten waren gaan beroemen op Trojaanse voorouders en het dienovereenkomstige imago van een uitverkoren volk, waren de Britten, Brabanders, graven van Namen, Boulogne, Anjou en Guines en de hertogen van Normandië dit voorbeeld gevolgd – en ook nog eens de Duitse keizers, de Habsburgers, de Luxemburgers, de Welfen en de graven van Thüringen. Allemaal beriepen zij zich op een gevluchte nazaat van Priamus als grondlegger van hun geslacht.

Wapen van Brederode op de stadsmuur van Troje – kroniek Jan van Leiden

Toen Jan van Leiden ermee kwam, begon het Trojaanse genealogisch algoritme al behoorlijk sleets te raken. En dat historieschrijvers toentertijd doorgaans in opdracht werkten en daarmee hun meesters stem vertolkten, zal voor het middeleeuwse publiek zeker niet minder doorzichtig zijn geweest dan voor moderne mediëvisten. Tenslotte was in het Holland van de Hoekse en Kabeljauwse twisten niemand onpartijdig, en zeker Jan van Leiden niet in diens royaal door de familie Brederode gedoteerde karmelietenklooster. Bovendien: waarom zouden we een tijdperk voor dusdanig naïef verslijten dat juist compleet vertrouwd was met vervalsingen van oorkonden, munten, relieken, aflaten, ijkmaten, gewichten en wijn, en ook ervaringsdeskundig in gechicaneer met genealogie en heraldiek? In het officiële verkeer bleef de gënante barensteel der Brederodes dan ook gehandhaafd. Die dwarsbalk in hun wapen zou nog heel wat generaties Brederode pijn aan de ogen blijven doen.

Vermoedelijk was in het toenmalige Holland de ware afkomst van de Brederodes evenzeer bekend als in de hedendaagse genealogie. Het geslacht was een zijtak van de Teylingens, een hoogadellijke Hollandse familie die in de late dertiende eeuw was uitgestorven. De eerst bekende heer van Brederode, Dirk Drossaard, was een buiten-

echtelijke zoon geweest van graaf Willem I van Holland bij de vrouwe van Teylingen. Als bastaard – en vandaar de barensteel – genoot Dirk zekere bescherming van de graaf, en bracht hij het tot hofmaarschalk: *drossaert*. Hij kreeg allerlei gunsten, die zijn nazaten te paard hielpen. Dirks zoon Willem werd zelfs een vertrouweling van Willem II, de jonge graaf die op 1 november 1248 in Aken tot roomskoning werd gekroond: een ongekende verheffing voor het perifere graafschap Holland. Willem van Brederode zal de plechtigheid stellig hebben bijgewoond, zoals hij er ook bij was toen de roomskoning in de strenge winter van 1256 omkwam bij Hoogwoud. Op strafexpeditie in de kop van Noord-Holland tegen de weerspannige West-Friezen zakte de roomskoning daar met zijn paard door het ijs, waarna te hoop gelopen Friezen hem doodknuppelden. In de crisis die toen uitbrak, hielp Willem van Brederode om het graafschap Holland overeind te houden. Mede dankzij hem kwam Floris V voorspoedig aan het bewind. Het gravenhuis mocht Brederode dankbaar zijn, ongeacht de barensteel.

De eerste hoofdstukken van Jan van Leiden's familiegeschiedenis werden destijds in Hollandse elitekringen vooral verstaan als een symbolisch scheppingsverhaal: een metafoor voor de allure van het geslacht. Want Brederode was onmiskenbaar adellijk van de eerste rang. Toen Jan van Leiden schreef, behoorde het geslacht al eeuwen tot de fine fleur van Holland, dicht bij het gravenhuis zelf opererend. Aldus bezien sprak meester Jan op zijn minst in overdrachtelijke zin de waarheid. Hij noemde Brederode 'aller-edelst Hollands bloed'. Dat was beslist geen woord te veel gezegd.

In 1967 werd in Velsen-dorp een voor Nederlandse begrippen bijzonder zeldzame middeleeuwse grafzerk opgegraven met daarop de levensgrote beeltenis van een ridder en diens – beduidend kleinere – vrouw. Vindplaats was de Engelmunduskerk, waaronder zich grafkelders bleken te bevinden van de voormalige Brederodekapel aldaar. Op grond hiervan kunnen we voor zeker houden dat het hier een echtpaar uit het geslacht Brederode betreft, dat zich heeft laten begraven in deze door hun familie geprotegeerde kerk. Het materiaal van de

Grafzerk van Willem van Brederode en Hildegonde van Voorne

zerk is hoogwaardige Doornikse kalksteen; klaarblijkelijk werd deze ten behoeve van dit grafmonument vanuit het zuiden aangevoerd, dan wel is deze zerk te Doornik door vaklieden gebeeldhouwd en kant-en-klaar naar Velsen getransporteerd. De overledenen zijn staande en biddend afgebeeld in de omlijsting van een gotisch kerkgebouw, maar hun schuin neerwaarts gerichte voeten geven tegelijkertijd de indruk dat ze liggen. De ridder is in volle wapenrusting, compleet met schild en sporen, en heeft een hond met halsband aan zijn voeten. (Hondentrouw was destijds al een geliefd motief in grafvoorstellingen.) Zijn echtgenote draagt een wijde jas met aangerimpelde mouwen, die extra lang zijn uitgevallen om haar rijkdom te accentueren. Haar hoofd is bedekt met een hoedachtige sluier en een *wimpel*, als een shawl rondom de hals gedrapeerd. Boven haar hoofd strekt zich een *Manus Dei* uit: een hand met drie gestrekte vingers, die Gods bescherming en Zijn heil verbeeldt.

De hele voorstelling is uitgehakt in groeven en verdiepte vlakken die oorspronkelijk waren ingelegd met kostbaar koper. Dit is in later tijd ontvreemd, zodat de steen het nu moet stellen zonder gegraveerde randschriften en wapens; ook is de steen flink uitgesleten doordat er eeuwenlang kerkgangers overheen hebben gelopen. Bij de vondst bleek de zerk in drie stukken te zijn gebroken, en op transport kwam daar een vierde bij. Toch is de voorstelling nog expressief genoeg. Gezien de datering in de late dertiende eeuw moet het wel het graf betreffen van heer Willem van Brederode en diens gemalin Hildegonde van Voorne. Daarbij past dat in het graf een zilveren munt werd aangetroffen uit de tijd van Floris v, en meer precies de jaren 1284-1286. Willem overleed op 3 juni 1285; Hildegonde volgde hem zeventien jaar later in het graf. (Werd de zerk pas toen besteld of was haar beeltenis reeds klaar?)

De onder deze zerk gevonden skeletten bleken zeer goed bewaard en konden worden onderzocht op leeftijd, sekse, lengte en overige kenmerken. De man was bij overlijden tussen de veertig en zestig jaar en 1,82 meter lang. Botbreuken ter rechterzijde zouden kunnen duiden op een zware val van een paard. De vrouw was tussen de vijftig en tachtig, 1,61 meter lang, en moet blijkens verschoven wervels enig-

zins krom hebben gelopen. Wat het verschil in leeftijd betreft, stemmen hun skeletten met de historische gegevens overeen: Willem van Brederode was bij overlijden circa vijfenvijftig, Hildegonde zeventig. Ook het verschil in lengte op de voorstelling blijkt niet zozeer symbolisch als wel realistisch. Maar bovenal representeert de zerk, vervaardigd naar de internationale mode van die tijd, de status die de echtelieden hadden, als heer en vrouwe van Brederode: een hoogst voornaam en ridderlijk geslacht, leidend in Holland en met een ruime blik over de grenzen.

Bij deze toonaangevende familie hoorde een indrukwekkend stamslot. De benaming Santpoort was volmaakt getroffen. Gelegen op een strandwal, was dit domein de enige toegang tot Midden-Kennemerland vanuit het zuiden. Het kasteel stond op een smalle zandrug, met ten westen en ten oosten drassige veengebieden, westwaarts uitlopend in de *wildernis* van jonge duinen die sinds 1000 AD een van de natuur gegeven machtige zeewering vormden langs vrijwel de gehele Hollandse kust. Aan de oostzijde gloorde het IJ. Strategisch ideaal gelegen, militair een dwangburcht van formaat, te paard over het strand een paar uur gaans van 's-Gravenhage, visgronden wijd en zijd en ook nog eens een uitvalsbasis voor jachtpartijen in de duinen – Santpoort kon niet beter zijn gelegen.

Het kasteel was verrezen in dezelfde tijd dat Floris v het Muider slot liet bouwen, en was daaraan architectonisch verwant. Het was voor de toenmalige begrippen een modern kasteel: geen ronde burcht meer op een kunstmatig aangelegde heuvel (motte), maar een rechthoekig grondplan, met op elke hoek een fiere toren. Ook was het modern om het complete bouwwerk in baksteen uit te voeren, waartoe op de bouwplaats speciale steenovens werden gebouwd. (Kalk voor de metselspecie haalde men uit Beverwijk.) Het complex was royaal opgezet in drie hoofddelen, elk omringd door een gracht. Een bezoeker passeerde eerst de voorhof (buitenhof), vervolgens de halfronde voorburcht en kwam dan pas bij het imposante, nagenoeg vierkante hoofdkasteel.

Kasteel Brederode naar een impressie uit 1879

Het geheel werd omgeven door een brede slotgracht en een ringmuur, met in de buitenhof een boerderij, een grote moestuin en paardenstallen.

De hoofdburcht kreeg drie vierkante torens en één ronde. Die laatste was militair preferabel, maar vierkante torens waren prettiger bewoonbaar. Er was – evenals in het Muiderslot – een fraaie, brede ridderzaal op de eerste verdieping aan de westkant, alwaar men op niveau zowel recht kon spreken als feestvieren. Vooruitstrevend was dat de meeste vertrekken hun eigen ‘gemak’ (latrine) hadden, en dat elke torenkamer met een schouw was uitgerust. In de omvangrijke keldergewelven was onder meer de keuken gehuisvest, alsmede een cachot. Al met al was het een ruim, sterk, comfortabel en hygiënisch kasteel. Met een oppervlak van ruim 100 bij 60 meter en muren tot wel 9 meter hoog deed Santpoort nauwelijks onder voor het Muiderslot. Het stamslot gaf aan Brederode de statuur die het familiewapen enigszins ontbeerde.

Die hoge status van de Brederodes was niet enkel een imago, maar een feit. Het geslacht regeerde daadwerkelijk over uitermate *brede roeden*: grootgrondbezit op brede schaal. Om te beginnen waren ze natuurlijk heer en meester rondom Santpoort en het nabijgelegen ambacht Velsen. Daar mochten zij schout en schepenen benoemen, en de pastoor – privileges waarmee ze zowel kerk als wereld ter plaatse stevig in hun greep hadden. Elders in Midden-Kennemerland was Brederode ook nog heer over aanzienlijke gebieden, zowel gecultiveerde als ongecultiveerde. De zogenoemde *wildernis van Brederode* werd door hun houtvester bestierd. Krachtens oud feodaal recht kon Brederode deze veengebieden verpachten, en weiderechten voor varkens verhuuren. Ook dienden de boeren hier de familie te betalen voor begrazing van het land door paarden, koeien en schapen, waarvoor de tarieven nauwgezet waren beprijd, tot naar de leeftijd van de dieren toe. Verder verkocht Brederode al het afgewaaide en gekapte hout dat men zelf niet behoefde, en kon men sprokkelrechten doorverkopen, net als op dit land gewonnen turf en zuivel.

Inkomsten uit dit alles konden sterk fluctueren naar gelang het

weer en de seizoenen, maar het aandeel van de Brederodes was verzekerd. Dankzij het tiendrecht kwam hun structureel een tiende deel toe van vrijwel alle oogsten en transacties op hun land, in contanten of natura. Zo waren er binnen het ambacht Velsen korentienden, vlastienden en ‘smaltienden’ voor de tuinbouw van bijvoorbeeld peulvruchten. Profijtelijk waren daarnaast allerlei visrechten, jachtrechten, tolrechten, veer- en niet te vergeten windrechten: het exclusieve recht op (exploitatie van) molens. Voor zulke wind werd duur betaald. (Bij kasteel Santpoort stond overigens een grafelijke molen, als representant van het landsheerlijk recht op wind ter plekke.) Brederodes recht op paard- en wagen diensten in het ambacht Velsen kwam erop neer dat de lokale bevolking kosteloos hand- en spandiensten met paard en wagen moest verlenen wanneer het de familie maar behaagde.

Sinds 1255 hadden de Brederodes heel het Velser duingebied tot Wijk aan Zee in hun bezit. Alleen al de opbrengsten daaruit waren benijdenswaardig. Er was duinpacht, erfhuur en de *herfstbede*: een belasting die in de herfst werd geheven. In Velsen had de familie ettelijke tienden – zoals een tiende deel van elke opbrengst van de molen – nog eens versterkt door zogenoemde molendwang, die maakte dat de plaatselijke bevolking verplicht was koren bij die ene molen aan te bieden en dus niet kon omzien naar goedkopere alternatieven. Op vergelijkbare wijze ontving Brederode tienden uit de visserij van Spaarndam, plus de helft van alle inkomsten uit het veer van het nabije Assendelft. Dergelijke vaak zeer oude tiendrechten konden zelf ook weer voorwerp worden van belening of verhandeling, soms vrij complexe. Bij oorkonde van 17 april 1257 bijvoorbeeld verwerft Willem van Brederode van het kapittel van Sint-Marie te Utrecht de helft van het tiendrecht in Papendrecht, op voorwaarde dat A) hij uit de opbrengst jaarlijks 1 Hollandse pond zal uitbetalen aan de dienstdoend priester en B) er geen pacht zal worden geheven indien Papendrecht overstroomt. Een recht kwam aldus zelden zonder beperkingen, maar al deze rechten op geld en goederen en diensten telden toch comfortabel op.

< (Noord-)Holland omstreeks 1300

Ook buiten Kennemerland hadden de Brederodes aanzienlijke bezittingen. Roomskoning Willem II had de familie als leen 't Oge (Callensoog) toebedeeld: het huidige Callantsoog dat destijds nog een Waddeneiland was voor Alkmaar, omstreamd door de Noordzee en de rivier de Zijpe. Het was een kwetsbaar en bewerkelijk bezit, doordat het makkelijk ten prooi viel aan het water, maar de lokale visserij bracht aardig op en bovendien was er – als voordeel van het nadeel – de zeevond, waarvoor een officiële strandjutter in dienst was. In Zuid-Holland bezat Brederode erfelijke lenen rondom Lisse, Waddinxveen, Alphen, Woerden en Boskoop. Hier lag ook hun heerlijkheid Voshol, omvattende Ter Aar, Reeuwijk en Zwammerdam, met waardevolle baten uit turfwinning, henneptienden en een korenmolen.

Nog verder weg van Santpoort lag een uitgestrekt bezit in het zuiden van de Alblasserwaard (overigens een naam uit later tijd). Het blijft onduidelijk hoe dit bezit in de familie is gekomen, maar dit moet ver teruggaan. Tussen de rivieren Merwede, Lek en Linge was nagenoeg alles Brederodeland. De waterhuishouding in dit complexe stroomgebied vereiste uiteraard veel zorg. Al in 1277 stichtte graaf Floris V hier een hoogheemraadschap, met een bestuur van dertien mannen: het Hollandse poldermodel ten voeten uit. De heren Brederode moesten dientengevolge vaker tot een vergelijk komen met kleine partijen dan zij vanuit hun stand normaal vonden, maar het vruchtbare land, de veer- en tolrechten en het tableau aan tienden in deze polders waren de vergaderingen waard. Bijkomend was het privilege dat Brederode in deze contreien halsrecht had: de bevoegdheid om doodstraffen te vonnissen en uit te voeren. In de Alblasserwaard bezat de familie ook van oudsher een kasteel, de Giessenburch, strategisch gelegen waar Lek en Merwede tezamen kwamen.

Grootvader

Jans grootvader was een geweldenaar. Het was Dirk III, de vijfde heer van Brederode. Dirks jeugd was een verhaal apart geweest. Zijn vader, Willem van Brederode, was als eerstgeborene voorbestemd om op te volgen als heer, maar overleed op jonge leeftijd, waarna de titel